

महाराष्ट्रातील आघाड्याची सरकारे

डॉ.दत्तात्रय आघाव

पद्मभूषण वसंतदादा पाटील महाविद्यालय

पाटोदा, जि. बीड

प्रास्ताविक:-

भारतीय राज्यघटनेने भारतीय संघराज्यात संसदीय लोकशाही शासन पध्दती स्वीकारलेली आहे. संसदीय शासन पध्दती लोकप्रतिनीधींचे सरकार अस्तित्वात आणण्यासाठी निवडणूक पध्दतीचा वापर करावा लागतो या निवडणूका घेण्यासाठी संविधानात निवडणूक आयोगाची तरतूद केलेली आहे. राज्यघटनेने प्रौढ मतदान पध्दती स्वीकारलेली असल्यामुळे निवडणूक घेण्यासाठी मतदारीची सूची, मतदार संघ, निवडणूक यंत्रणा इत्यादिची निर्मिती करून निवडणूका घ्याव्या लागतात.निवडणूकीद्वारे निवडून येणाऱ्या राजकीय पक्षाचे सरकार सत्तेवर येते. भारतामध्ये बहुपक्षपध्दती अस्तित्वात असल्यामुळे ज्या पक्षाला स्पष्ट बहुमत मिळेल तो राजकीय पक्ष सरकार स्थापन करतो.

भारतामध्ये 1952 ते 1967 या दरम्यान झालेल्या केंद्र व राज्याच्या सार्वत्रिक निवडणूकती एकाच पक्षाचे म्हणजे काँग्रेस पक्षाचे सरकारे केंद्र व राज्यात अस्तित्वात होती. भारतामध्ये बहुपक्ष पध्दती जरी असली तरी या काळात काँग्रेसच्या हाती केंद्राची व राज्याची सत्ता होती म्हणून काँग्रेसने 1967 पर्यंत प्रत्यक्षात एकपक्ष प्राधान्य पक्ष पध्दती रूढ केल्याचे दिसून येते.

1967 साली भारतातील सोळा घटक राज्यात विधानसभांच्या निवडणूका झाल्या. त्यामध्ये ज्या पक्षाला यापूर्वीच्या निवडणूकात निर्णायक बहुमत मिळत होते.त्या काँग्रेस पक्षाला 16 पैकी 8 राज्यात निर्णायक बहुमत मिळाले नाही. आणि या ठिकाणी अनेक विरोधी पक्षांची संयुक्त किंवा आघाडीचे सरकारे सत्तेवर आली. ज्या राज्यात काँग्रेस पक्षाला बहुमत मिळाले तेथे ही पक्षाच्या आमदारांचे संख्याबळ घटलेले दिसते. बिहार, केरळ,मद्रास, ओरिसा, राजस्थान, उत्तरप्रदेश आणि पश्चिम बंगाल इत्यादी राज्यात आघाडीची सरकारे उभी राहिली.

1967 पासून 1971 च्या निवडणुका होईपर्यंतच्या काळातील भारताच्या राजकीय व संसदीय क्षेत्रातील सर्वात महत्वाची घटना म्हणून राज्याराज्यातील आघाड्यांच्या सरकारांचा उल्लेख करावा लागेल. या आघाड्या कोणत्याही तत्वांवर, तत्वज्ञानावर किंवा कार्यक्रमावर झालेल्या नव्हत्या. तर सत्ता प्राप्त करणे किंवा मिळवणे हीच त्यांच्या पाठीशी असलेली प्रेरणा होती. या आघाड्यामधील राजकीय पक्ष केवळ भिन्न विचार सरणीचेच नव्हते तर अनेक राजकीय पक्ष एकमेकांचे पक्के हाडवैरी होते असे म्हटल्यास वावगे होणार नाही.

1967 सार्वत्रिक निवडणूकापासून खऱ्या अर्थाने आघाड्याचे राजकारण देशात स्थिरावल्याचे निदर्शनास येते ही एक ऐतिहासिक वस्तुस्थिती आहे ती नाकारता येत नाही.

स्वातंत्र्यानंतर 1952 पासून दीर्घकाळ देशात केंद्र व राज्ये या दोन्ही ठिकाणी काँग्रेस पक्षच सत्तेवर राहिल्यामुळे , विरोधी पक्षामध्ये तीव्र निराशा पसरलेली होती. या नकारात्माक भुमिकेतून काँग्रेस पक्षाला सत्तेवरून खाली खेचण्याचे नियोजन त्यांनी बरीच वर्षे केले. 1967 च्या निवडणुकीमध्ये या पक्षांना काही राज्यात यश प्राप्त झाले आणि विरोधी पक्षांना किमान काही राज्यात सत्तारूढ होण्याची संधी चालून आली. काँग्रेस सोडून अती उजव्यापासून ते अती डाव्यापर्यंतच्या पक्षानी आपले तत्व, तत्वज्ञान व कार्यक्रम बाजुला ठेवून परस्परांशी हात मिळवणी करून किमान समान कार्यक्रमाद्वारे सत्तास्थाने मिळविले.

या कालावधीत जे पक्ष व आमदार अनेक वर्षे सत्तेपासून दूर असल्यामुळे आघाडी सरकार मध्ये सामील होण्यासाठी राजकीय पक्षामध्ये अस्थिरता निर्माण झाली व पक्षांतर करण्याच्या पध्दतीत वाढ झाली. अनेक आमदारांनी आपल्या कित्येक दिवसाच्या पक्षनिष्ठा रात्रीतूनच नव्हे तर तासातासाने बदलून मंत्रिपदे मिळविली. या पक्षांतरासाठी अनेक मानसशास्त्रीय तसे सामाजिक व आर्थिक कारणे कारणीभूत होते पण त्यामुळे आघाड्यांच्या सरकारमध्ये कमालीचे अस्थैर्य निर्माण झाले होते. मार्च 1967 ते मार्च 1971 या कालावधीत एका पाठोपाठ एक अशी बत्तीस सरकारे कोसळले ही अभूतपूर्व किमया पक्षांतराची होती.

लोकसभा व विधानसभांच्या एकूण सुमारे 4000 सभासदापैकी जवळपास 2000 जणांनी पक्षांतरे व प्रती पक्षांतरे केली होती. मार्च 1971 अखेर 50 टक्के प्रतिनिधींनी आपल्या पक्षांची लेबले बदलली होती. काहीनी ती एकापेक्षा अधिक वेळा बदलली होती. एका आमदाराने पाच वेळा पक्ष बदलला होता आणि त्याने पाच दिवस मंत्रीपद उपभोगले अनेक पक्षांतरे सत्तारूढ आघाडीतल्या एका पक्षातून दुसऱ्या पक्षात झाल्याचेही उदाहरणे आहेत.

यामध्ये काँग्रेस पक्षही बाजुला राहिलेला नव्हता. पक्षाच्या केंद्रीय संसदीय बोर्डांने अन्य पक्षामधुन येणाऱ्या पक्षांतरितांना आपल्या पक्षात प्रवेश देण्याचे धोरण बदलले बिगर काँग्रेस आमदार जर काँग्रेसमध्ये येत असतील तर त्यावरचे सर्व निर्बंध काढून टाकावेत आणि राज्याच्या पक्ष शाखेवर त्यांसंबंधीचा निर्णय सोपवावा असे ठरविले. काँग्रेस पक्षाने अन्य पक्षीयांचे स्वपक्षात स्वागत केल तर हैद्राबादच्या अखिल भारतीय काँग्रेस कमिटीच्या अधिवेशनात राज्यातील स्वपक्षाच्या आमदारांना दुसऱ्या पक्षातून येणाऱ्या आमदारासोबत आघाडी सरकार स्थापन्याचे अधिकार दिले होते.

अशाप्रकारे आघाड्यांच्या राजकारणात गैर काँग्रेस पक्षांना सुवर्णसंधी मिळाल्यामुळे उत्साहाने सहभागी होत होते. तर निवडणुकीत पराभूत झालेल्या काँग्रेस पक्ष आत्मबचावार्थ काहीही क्षम्य ठरते.

या नात्याने आघाडीचेच राजकारण पुढे रेटत होता. अशा या राजकारणात राज्य व्यवस्थेवर संभवणारे दुरगामी दुष्परिणाम विचारात घेण्याच्या मनस्थितीत कोणीच नव्हते असेच म्हणावे लागेल.

आघाडी सरकारांच्या स्थैर्यासाठी पक्षांतर बंदी विधेयक गरजेचे असल्यामुळे ते व्हावे यावर सर्वच पक्षात एक वाक्यता आहे. परंतू त्याचे स्वरूप कसे असावे या बाबत एकमत होत नव्हते. सध्या अंमलात असलेल्या पक्षांतर बंदी कायद्याचे वैयक्तिक पक्षांतरावर बंदी असली तरी पक्षाच्या विधीमंडळातील सदस्यापैकी एक तृतीयांश सदस्यांनी केलेल्या पक्षांतराला 'पक्षातुन फुट'समजून मान्यता दिलेली आहे. याचा विपरीत परिणाम लहान पक्षांवर झाला असून ज्या राज्यांच्या विधानसभा आकाराने लहान आहेत. त्यांचे अस्थैर्य कमालीचे वाढले आहे.

सार्वभौम म्हणुन अस्तित्वात आलेल्या भारतीय लोकशाहीत राजकारणाची सुरुवात ही राजकीय तत्वज्ञानावर आधारित मुल्यांच्या आधारावर झालेली होती. आणि त्यांचे नेतृत्व नेहरू पटेल, आझाद, श्याम प्रसाद, मुखर्जी, डॉ. आंबेडकर, एस.ए. डांगे इ. नेत्यांनी केले. त्यांनी कधीच राजकीय तत्वज्ञानाला कमी लेखून किंवा डावलून अन्य कोणत्याही पक्षाशी निवडणुकीत लाभ व्हावा म्हणुन तडजोड केली नाही.

आजच्या परिस्थितीत निवडणुक जिंकावी म्हणुन कोणाशीही तडजोड करण्याच्या प्रकृतीला प्राधान्यता प्राप्त झाली आहे. सुरुवात बहुपक्ष पण प्रत्यक्षात एक पक्ष प्रधान पध्दतीने झाली. कालांतराने युतीचे सरकार, संयुक्त सरकार, आघाड्याचे सरकार अस्तित्वात आले आणि आघाड्यांच्या सरकारातून बहुपक्ष पध्दती रूजली आणि ती भविष्यात रूढ होण्याची चिन्हे दिसत आहेत.

भारतातील राज्यात व केंद्रात आघाडीची सरकारे सत्तेवर येण्यापूर्वी 1 मे 1960 मध्ये महाराष्ट्र या मराठी भाषिक राज्याची निर्मिती झाली. भाषावार प्रांतरचना या धोरणानुसार महाराष्ट्र राज्याची निर्मिती करण्यात आली. राज्य निर्मिती नंतर झालेल्या विधानसभेच्या निवडणुकीत राजकीय पक्षामध्ये झालेला एक महत्वाचा बदल लक्षात येतो व तो म्हणजे सर्वच राजकीय पक्षांनी आपआपल्या उमेदवाराचा प्रचारात प्रामुख्याने मराठी मुद्याचा व भाषेचा वापर केल्याचे दिसते. नवनिर्मित महाराष्ट्र राज्यात भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस पक्षाची स्थापना झाली. सन 1960 ते 1978 या कार्यकाळात यशवंतराव चव्हाण, मारोतराव कन्नमवार, वसंतराव नाईक, शंकरराव चव्हाण, वसंतदादा पाटील, भा.रा.काँ. चे एकपक्षीय सरकार महाराष्ट्रात सत्तेवर होते. 1978 ला अखिल भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसचे बंगलोर येथील अधिवेशनात विभाजन होवुन रेड्डी काँग्रेस व इंदिरा काँग्रेस अशा दोन काँग्रेस निर्माण झाल्या. 1978 च्या विधानसभा निवडणुकीत प्रथमच कोणत्याही पक्षाला स्पष्ट बहुमत मिळाले नाही. या निवडणुकीत केंद्रात सत्तेवर असलेल्या जनता

पक्षाला सर्वात जास्त जागा 103 जागा मिळाल्या.व सर्वात मोठा पक्ष म्हणून समोर आला. परंतु पक्षाने सर्वात जास्त जागा मिळवून सुध्दा सत्ता स्थापन्याचा दावा केला नाही किंवा सरकार बनवु शकला नाही.

पहिल्यांदाच महाराष्ट्रात आघाडीचे सरकार 1978 मध्ये स्थापन झाले. रेड्डी कॉंग्रेस व इंदिरा कॉंग्रेस या दोन पक्षाना अनुक्रमे 64 व 70 म्हणजे 134जागा मिळाल्यामुळे 15 अपक्षांना बरोबर घेवून सत्ता स्थापन्याचा दावा करून महाराष्ट्रात सत्ता स्थापन केली. निवडणुकीतनंतर या दोन्ही पक्षांनी युती करून आघाडी सरकारचा श्रीगणेशा महाराष्ट्रामध्ये केला.

रेड्डी कॉंग्रेसच्या वसंतदादा यांच्या नेतृत्वाखालील युती सरकार 7 मार्च 1976 ते 17 जूलै 1978 सत्तेवर राहिले. परंतु पक्षातील महत्वकांक्षी नेत्यामध्ये नेतृत्वासाठी स्पर्धा सुरू झाली व त्याचा परिणाम रेड्डी कॉंग्रेसच्या फुटीत झाला. वसंतदादाच्या मंत्रीमंडळात मंत्री असलेले एक प्रभावी नेते शरद पवार यांनी 34 आमदारांचा एक वेगळा गट निर्माण करून समाजवादी कॉंग्रेस या नावाने अस्तित्वात आणला. परिणामी वसंतदादा पाटील यांचे सरकार अल्पमतात आल्यामुळे वसंतदादा पाटलांनी मुख्यमंत्री पदाचा राजीनामा दिला.

शरदपवारांनी जनता पक्ष व इतर पक्षांशी आघाडी स्थापन करून पुरोगामी लोकशाही दल स्थापन केले. या आघाडीमध्ये समाजवादी कॉंग्रेसचे 34 जनता पक्ष 103 शेकाप 14 व अपक्षांचे 5 असे एकूण 156 आमदार होते. पुलोद सरकार 18 जूलै 1975 ते 17 फेब्रुवारी 1979 या कालावधीत सत्तेवर होते.

रेड्डी कॉंग्रेस व इंदिरा कॉंग्रेस यांचे युती सरकार प्रथम सत्तेवर आले. व यानंतर पुलोद सरकार सत्तारूढ झाले. दोन सरकार हे आघाड्यांची होती. परंतू पहिले सरकार हे युतीचे जरी असले तरी विभाजीत झालेल्या दोन्ही कॉंग्रेसचेच होते. परंतु पुलोद सरकारमुळे पहिल्यांदाच महाराष्ट्रात कॉंग्रेस सरकारची परंपरा खंडीत झाली. कारण पुलोद पध्ये जनता पक्ष, शेकाप, समाजवादी कॉंग्रेस व अपक्ष इ. पक्ष पुलोद म्हणुन खऱ्या अर्थाने कॉंग्रेसतर सरकार महाराष्ट्रामध्ये पहिल्यांदाच सत्तेवर आल्याचे म्हणता येईल. 1980 च्या विधानसभा निवडणुकीत पुन्हा इंदिरा कॉंग्रेस पक्षाला बहुमत मिळून आघाडीचे राजकारण संपुष्टात आले. 1980 च्या निवडणुकापूर्वी रेड्डी कॉंग्रेस व इंदिरा कॉंग्रेस एक झाले म्हणुन जनता पक्षाला 103 जागावरून 14 जागेवर समाधान मानावे लागले. 1980 ते 1995 पर्यंत कमश कॉंग्रेसचे अंतुले, भोसले, वसंतदादा पाटील, निलंगेकर, शंकरराव चव्हाण, समाजवादी कॉंग्रेसचे भा.रा.कॉ. मध्ये विलीनकरण 1988 झाल्यावर शरद पवार यांच्या नेतृत्वाखाली कॉंग्रेस सरकारे सत्तारूढ होती. म्हणजे 1980 ते 1995 पर्यंत विरोधी पक्षांना महाराष्ट्रात सत्ता प्राप्त करण्यात अपयश आले.

1995 मध्ये तिसऱ्यांदा महाराष्ट्रात आघाडीचे सरकार सत्तास्थानी आरूढ झाले. भाजप व शिवसेना या पक्षाच्या निवडणुक पूर्व युतीने महाराष्ट्राची सत्ता मिळविली. कोणत्याही पक्षाला स्पष्ट बहुमत मिळाले नाही. भाजप व शिवसेना या निवडणुक पूर्व युतीला राज्यपालांनी सरकार बनविण्यास आमंत्रित केले. अनेक वर्षे सत्तेत असलेला काँग्रेस पक्ष हा प्रमुख विरोधी पक्ष बनला. मनोहर जोशी या शिवसेनेचे 73 व भाजपाचे 64 मिळून 137 सदस्य व 16 अपक्षासह युतीला समर्थन देणाऱ्या आमदारांची संख्या 153 होऊन त्यांना स्पष्ट बहुमत मिळाले.

1999 मध्ये युती सरकारने मुदतपूर्व निवडणुका घेण्याचा निर्णय घेतला. या विधानसभा निवडणुकीमध्ये कोणत्याही पक्षाला स्पष्ट बहुमत मिळाले नाही. त्यामुळे निवडणुकीनंतर अस्तित्वात आलेल्या काँग्रेस व राष्ट्रवादी काँग्रेसच्या लोकशाही आघाडीने अपक्षाच्या सहकार्याने चोथ्यांदा महाराष्ट्रात आघाडीचे सरकार बनविले. निवडणुपूर्व असलेल्या युतीतील भाजपाला 56 व शिवसेनेला 70 म्हणजे 126 जागांवर समाधान मानावे लागले. पण त्या आधारावर युतीने सरकार बनविण्याचा दावा केला नाही. निवडणुकीनंतर अस्तित्वात आलेल्या लोकशाही आघाडीतील काँग्रेसला 74 व राष्ट्रवादी 58 अशा एकूण 132 जागा मिळाल्या. लोकशाही आघाडीने शेकाप , भारीप, बसपा, समाजवादी पार्टी, गोंडवाना गणतंत्र पार्टी, रिपाईं गवई गट या पक्षांशी तडजोड करून 8 अपक्षांसह 152 सदस्यांचा पाठिंबा प्राप्त केला.

श्री विलासराव देशमुख व सुशिलकुमार शिंदे , इंदिरा काँग्रेस, यांच्या नेतृत्वाखाली आघाडीसरकारने आपला कार्यकाला पूर्ण केला.

2004 मधील विधानसभा निवडणुकीत राज्यातील दोन्ही प्रमुख युती व आघाडीने एकत्रित निवडणुका लढविल्या या वेळेसही कोणत्याही पक्षाला व आघाडीला स्पष्ट बहुमत मिळाले नाही. काँग्रेस व राष्ट्रवादी पक्षाच्या आघाडीला काँग्रेस 67 व राष्ट्रवादी काँग्रेस 71 अशा एकूण 138 जागा मिळाल्या. जनस्वराज्य पक्ष, रिपाईं, भारीप व अपक्षांच्या सहकार्याने स्पष्ट बहुमत मिळून सत्ता स्थापन केली व महाराष्ट्रात पाचव्यांदा काँग्रेस व राष्ट्रवादी काँग्रेसचे अपक्षासह आघाडीचे सरकार स्थापन झाले. श्री विलासराव देशमुख व अशोक चव्हाण , इंदिरा काँग्रेस यांच्या नेतृत्वाखाली या आघाडी सरकारने आपला कार्यकाल पूर्ण केला.

2009 मधील विधानसभेच्या निवडणुकीतही महाराष्ट्रातील लोकशाही आघाडीला स्पष्ट बहुमत मिळाले. श्री अशोक चव्हाण , इंदिरा काँग्रेस यांच्या नेतृत्वाखाली जवळपास 170 सदस्यांचा पाठिंबा असलेले सरकार सत्तारूढ झाले. या निवडणुकीस इंदिरा काँग्रेस 82, राष्ट्रवादी काँग्रेस 62 व इतर अपक्षासह 170 सदस्यांचा पाठिंबा असलेले सरकार आज महाराष्ट्रात कार्यरत आहेत.

महाराष्ट्रामध्ये 6 व्यांदा आघाडीचे सरकार स्थापन झालेले आहे. या निवडणुकीत शिवसेना व भाजपाचा संपूर्ण भ्रमनिरास झाल्याचे दिसून येते. अनेक विभागात या आघाडीला बॅकफूटवर जावे लागले.

आजच्या वर्तमान स्थितीत आघाड्यांची सरकारे केंद्र व राज्यात स्थिरावल्याचे दिसते. आघाडी सरकाराचा एवढा चांगला अनुभव नसला तरी प्राप्त परिस्थिती त्याला दूसरा पर्याय दिसत नाही. कोणत्याही राष्ट्रीय पक्षावर लोकांचा विश्वास राहिलेला नाही. आघाडीच्या राजकारणामुळे प्रादेशिक पक्षाला विशेष महत्व प्राप्त झाले आहे. अपक्षांची संख्या सुध्दा वाढलेली दिसते. राष्ट्रीय पातळीवर व राज्य पातळीवर या प्रादेशिक पक्षाला महत्व प्राप्त झालेले आहे. अपक्षांची संख्या सुध्दा वाढलेली दिसते. राष्ट्रीय पातळीवर व राज्य पातळीवर प्रादेशिक पक्षाला महत्व प्राप्त झालेले आहे. प्रादेशिक स्तरावर एखादा जिद्दाळ्याचा विशष उचलून किंवा ठराविक भौगोलिक भागात प्रभाव असल्याचे राजकीय पक्ष निवडणुकीत भाग घेतात व जेवढे सदस्य निवडून येतील त्या जोरावर सत्तेत भागीदारी मिळविण्याचा प्रयत्न केला जातो. लहानलहान पक्षाच्या व अपक्षांच्या जोरावर राष्ट्रीय पक्ष बहुमत नसतानाही सत्ता हस्तगत करतात. त्यामुळे राज्याराज्यात आघाड्या करून सत्ता मिळून राजकीय पक्षांनी आघाडी सरकारच पर्व सुरू केलेले आहे.

महाराष्ट्रामध्ये स्थापनेपासून 2009 च्या विधानसभा निवडणुकी पर्यंत 6 वेळेस आघाड्याची सरकारे स्थापन झाली. या आघाडी सरकारचे विश्लेषण केल्यास काही महत्वाच्या गोष्टी समोर येतात.

- 1) वैचारिक मतभेद निर्माण झाल्यामुळे भा.रा.कों.मध्ये 1978 फूट पडली. विधानसभेच्या निवडणुकीत दोन्ही पक्षांना स्पष्ट बहुमत मिळाले नाही. म्हणून पक्षीय हित व स्वार्थ साधण्यासाठी महत्वाकांक्षी नेत्यांनी वैचारिक मतभेद विसरून एकत्र येवून सत्ता हस्तगत केली.
- 2) आण्णिबाणी नंतर केंद्रात अनेक विचारांच्या व वेगवेगळ्या विचारसरणीचा मिळून बनलेला जनता पक्ष सत्तेवर आला. 1978 साली महाराष्ट्रात झालेल्या विधानसभेच्या निवडणुकामध्ये सर्वात जास्त जागा मिळून मोठा पक्ष बनला. एक पक्षाच्या बॅनरखाली जरी असले तरी त्याची मूळ विचारसरणी अगदी विरुद्ध टोकाची व वेगवेगळी होती. म्हणून जर आपण सत्ता स्थापनेसाठी प्रयत्न केले तरी आपल्या पक्षाला त्याचा फायदा होईल कि नाही याची शाश्वती नव्हती. आपल्याच पक्षाला किंवा आपल्यातीलच नेतृत्व मिळेल याचीही खात्री नव्हती. म्हणून जनता पक्षातील कोणत्याही नेत्यांनी असा प्रयत्न केला नाही.
- 3) दुसऱ्यांदा आघाडीचे सरकार आले. त्यावेळी रेड्डी कॉंग्रेसमध्ये असणारी नेतृत्वाची स्पर्धा कारणीभूत ठरली. नेतृत्व स्पर्धा मुळे रेड्डी कॉंग्रेसमध्ये फूट पडून नवीन आघाडी स्थापन झाली.

- 4) महाराष्ट्रात पहिल्यांदाच काँग्रेसत्तर पक्षांचे सरकार सत्तेवर आले. काँग्रेसमधील गट फुटून जनता पक्ष, शेकाप व अपक्ष मिळून पुरोगामी लोकशाही दलाचे सरकार शरद पवारांच्या नेतृत्वाखाली अस्तित्वात आले.
- 5) आघाडी सरकारमुळे राज्यात सत्तारूढ काँग्रेस पक्षाची मक्तेदारी पुलोद आघाडीच्या शासनामुळे संपुष्टात आली.
- 6) 1995 मध्ये महाराष्ट्रात जे सत्ता परिवर्तन झाले व युतीची सत्ता स्थापन झाली. या निवडणुकीत राजकीय पक्षांनी विचार धारे ऐवजी समस्यांना भावनात्मक स्तरावर आपआपल्या जाहीरनाम्यातून जी प्रसिध्दी दिली तिचा मतदारावर अनुकूल परिणाम झाला.
- 7) हिंदुत्ववाद, जातीयवाद, पक्षवाद, बेकारी, गरीबी इ. समाजातील ज्वलंत प्रश्नांना प्राधान्यता दिल्यामुळे जनतेला आकर्षित करण्यात युती यशस्वी ठरली. म्हणून महाराष्ट्रात पुन्हा एकदा भाजप व शिवसेना युतीचे सरकार सत्तारूढ झाले.
- 8) 1999 मध्ये युती सरकारचे मुदतपूर्व निवडणुका जाहीर करण्याचा निर्णय आत्मघाती ठरला युती सरकारला अति आत्मविश्वास नडला. त्यामुळे मुदतीपूर्वीच सत्ता सोडावी लागली. केंद्रात भाजप व आघाडीची सत्ता होती व राज्यात युतीची सत्ता होती. त्यामुळे आपल्याच याचा फायदा होईल असा हेरा युती शासनाचा होता परंतु तो सफल झाला नाही.

युती सरकारकडून झालेला अपेक्षाभंग , जनकल्याणासाठी जाहीर केलेल्या योजनेस मुर्तस्वरूप मिळाले नाही. जनकल्याणासाठी झगडण्याऐवजी पक्षीय व वैयक्तिक स्वार्थासाठी लढण्यातच युतीतील पक्षांचा व नेत्यांचा भर होता. या व अशा गोष्टीमुळे 1999 च्या विधानसभा निवडणुकीत युतीला स्पष्ट जनाधार प्राप्त झाला नाही.

काँग्रेस व राष्ट्रवादी काँग्रेस निवडणुकीत एकमेकासमोर उभे राहून निवडणूक लढले त्यांनीच निवडणुक निकालानंतर सत्तेसाठी आघाडी करून सत्ता हस्तगत केली.

2004 च्या निवडणुकीत मात्र या दोन्ही पक्षांनी आघाडी करून निवडणुका लढविल्या व जिंकल्या. दोन्ही पक्षांची विचारसरणी जरी वेगवेगळी असली तरी सत्ता व सरकार चालविण्यासाठी समान कार्यक्रम आखून त्यावर अंमलबजावणी सुरू केली. आघाडीची सत्ता चालवितांना आघाड्याच्या नेतृत्वाला तारेवरची कसरत करावी लागते. त्यामध्ये अनेक लहान सहान मुद्यावरून पेचप्रसंग निर्माण होतात परंतू जनतेला दिलेल्या आश्वासनाची पूर्तता करण्यासाठी आपल्यातील छोटे मोठे मतभेद बाजूला ठेवून काम करावे लागते.

2009 मध्ये तीसऱ्यांदा ही लोकशाही आघाडी महाराष्ट्रात स्पष्ट बहुमत मिळवून सत्तेवर आली. मागील दोन पंचवार्षिक मध्ये आघाडी सरकारचे केलेल्या कार्याची व दिलेल्या स्थिर सरकारच्या कामाची पावती जनतेने या माध्यमातून दिली असे म्हणता येईल.

सुरुवातीला न पटणारी आघाडी सरकारची संकल्पना हळुहळु महाराष्ट्राच्या राजकारणात स्थिरावत चालल्याचे स्पष्ट होत आहे. स्वातंत्र्यानंतर अनेक पंचवार्षिक मध्ये एकपक्षीय सरकारची सत्ता अनुभवलेल्या जनतेला हा एक नविन अनुभव होता. तसेच या मध्ये भागीदार असणारे पक्ष व नेते वेगवेगळ्या विचारधारांचे पालन करणारे असल्यामुळे सरकार चालविण्यात यशस्वी होतील काय? असा संभ्रम जनतेच्या मनात असणे स्वाभाविक आहे. आघाडी सरकारच्या पहिल्या पर्वात आघाडी सरकारांना यश मिळाले नाही. परंतु दुसऱ्या पर्वात म्हणजे 1995 नंतर आजपर्यंतच्या आघाडी सरकारांचा अनुभव लक्षात घेता ही सरकारे जनतेच्या पसंतीला हळुहळु उतरू लागली आहेत. अशा निष्कर्ष काढण्यास हरकत नाही.

महाराष्ट्रातील आघाड्यांच्या सरकारांचे मुल्यमापन केले असता असे लक्षात येते कि, राजकीय पक्षांनी निवडणुकीमध्ये बुद्धी ऐवजी भावनेचा अधिक उपयोग केला व करित आहे. समस्यांचे उदात्तीकरण करणे व त्या समस्या सोडविण्यात आपले विरोध पक्ष कसे असफल झाले व या भिषण समस्या आपला पक्ष कसा सहजपणे सोडविले याचे चित्रण व कथन मतदारांना प्रभावित करण्यासाठी निवडणुक प्रचारात मुक्तपणे करतांना दिसतात.

निवडणुकामध्ये राष्ट्राचा किंवा राज्याचा झालेला विकास यांत्रिकीकरण, राष्ट्रीय स्तरावर प्राप्त केलेले यश हे आपण वैयक्तिक पातळीवर प्राप्त केलेले आहे. अशा प्रकारच्या भुलथापा मतदारांना देवून संभ्रमात टाकले जाते. उदा: भारत अन्नधान्यात आत्मनिर्भर आहे व निर्यातही करू लागला आहे. किंवा साखर उत्पादनात भारत स्वयंपूर्ण आहे व साखर आपण निर्यात करू शकतो. परंतु प्रत्यक्षात या वस्तु आपणास आयात कराव्या लागतात. म्हणजेच वास्तवात दारिद्र्याची अवस्था संपुष्टात आणता आली नाही. आजही भुकबळी बेकारीची समस्या अस्तित्वात आहे.

सर्व राजकीय पक्ष दुसऱ्या राजकीय पक्षांवर याबाबत आरोप प्रत्यारोप करित आहे. पण असे करतांना ते स्वतःला त्यापासून अलग ठेवतात. सर्व राजकीय पक्ष हे सामुहिकरीत्या राज्यातील व राष्ट्रातील समस्यांचे उच्चाटन करण्याची जबाबदारी ओळखून आहेत आणि ते सामुहिकरित्या त्यांनी उत्तरदायित्व पार पाडले पाहिजे हे ते विसरतात.

कोणत्याही राजकीय पक्षाने राष्ट्रहिताला अग्रक्रम दिलाच पाहिजे आणि पक्षीय हित गौण मानले पाहिजे. पण सत्ता प्राप्तीच्या राजकारणांत राजकीय पक्षांना स्वतःच्या स्वार्थाच्या केंद्रस्थानी ठेवले व राष्ट्रीय हित दुय्यम मानले.

आघाडी निर्मितीचा हेतू वरवर जरी समविचारी पक्षांचे एकत्रीकरण आहे असे भासविले जात असले तरी यातील सत्य यापासुन वेगळे असते आणि ते म्हणजे सत्ताधारी बनण्यासाठी जे राजकीय पक्ष परस्परांशी संबंधित होतात ते सत्तेत किती वाटा मिळेल याबाबत केलेल्या तडजोडीवर अवलंबून असते.

आजच्या महाराष्ट्रातील व केंद्रातील आघाडी सरकारचे अध्ययन व मुल्यमापन केल्यास ते अत्यंत स्पष्टपणे सत्य असल्याचे निदर्शनास येते. आघाडीच्या समस्येने आणि त्यावरील निराकरणाच्या उपाययोजनेने महाराष्ट्राच्या राजकारणात आमूलाग्र बदल घडवून आणला आहे असे दिसते.

संदर्भ सूची :

- 1) महाराष्ट्राचे शासन आणि राजकारण – प्रा. पि.बी. पाटील
- 2) महाराष्ट्राचे शासन आणि राजकारण – प्रा. एकनाथ खांदवे
- 3) भारताचे राजकारण आणि शासन – डॉ. सुधाकर जोशी
- 4) महाराष्ट्राचे राजकारण राजकीय प्रक्रियेचे – संपादक सुहास पळशीकर
- 5) Political & Economic Weekly.
- 6) दैनिक लोकसत्ता मार्च 2009
- 7) दैनिक लोकमत मार्च 2009